

Ramon Balmes, el *gimnasiarca*

La implantació de l'educació física i l'esport a la ciutat de Girona (1882-1912)

L'enorme expansió de l'esport podria fer pensar que es va implantar sense trobar obstacles, però la realitat va ser ben diferent. Aquest article posa el focus sobre la figura de Ramon Balmes (Girona, 1850-1913), el pioner de l'educació física a la ciutat, a través del seu gimnàs higiènic i l'activitat docent a l'Institut Vell. Amb una gran capacitat de gestió i un tarannà progressista, Balmes va envoltar-se d'un equip preparat i va utilitzar el seu ascendent sobre la burgesia per fer arrelar la llavor de l'esport en una ciutat poc permeable als corrents innovadors.

Text > **JORDI CURBET HEREU**, documentalista

El que avui coneixem com a educació física fou competència castrense fins a inicis del segle XIX, en què un col·laborador napoleònic, el pedagog i militar valencià Francisco Amorós, va introduir Pirineus enllà un mètode basat en l'execució de moviments motrius amb l'ajuda d'instruments artificials: l'octògon, el poltre, el trapezi, les paral·leles... Respecte a l'antiguitat, una de les innovacions de la seva doctrina era que la finalitat no era tant la salut o el to muscular de la persona, sinó l'altruisme, un valor moral compartit pels pedagogs anglesos impulsors de l'esport modern. L'any 1819, es va crear a París el primer gimnàs civil, amb la indispensable aprovació social que no obtindria fins gairebé un segle més tard a Catalunya, on perseverava la idea que els beneficis per a la salut i la bona forma física s'obtenien treballant al camp o a les fàbriques, no pas fent acrobàcies en llocs reclosos.

Als anys seixanta del segle XIX es posaven dins el mateix sac diferents espectacles públics que incorporaven el moviment acrobàtic de l'individu. Era el cas del circ, de les exhibicions militars i fins i tot de les curses de braus —a França, abans del gran gimnàs

d'Hyppolite Triat, deixeble d'Amorós, només els acròbates i els bombers sabien de gimnàstica. Eren actes mas-

sius que els espectadors contemplaven fascinats. És en aquest context que, des de la iniciativa privada, arreu d'Euro-

>> Un grup de noies gimnastes amb el seu professor, a la primera dècada del segle XX, guarnides amb xandalls de l'època, molt semblants als banyadors. Si bé l'autor i la localització són desconeguts, podria tractar-se de la classe femenina de Ramon Balmes, a l'actual Fontana d'Or. (Foto: ARXIU JAUME CURBET BOJ. AUTOR DESCONEGUT.)

>> Imatge d'una làmina del manual de gimnàstica de Francisco Amorós, que representa la preparació (esquerra) per aguantar les càrregues que havia de portar un soldat (dreta).
(Foto: ARXIU JORDI CURBET HEREU)

pa comença la penetració progressiva de la gimnàstica civil i la promoció dels seus beneficis per a la salut corporal, moment en què la nova burgesia s'apropriaria dels valors d'aquesta i relegaria les primeres com a manifestacions marginals i contraculturals.

Una vocació familiar

Nascut a Girona el 6 de novembre del 1850, Ramon Balmes va créixer escoltant relats èpics i actes d'heroïcitat, tant del pare Bernat, combatent de les tropes regulars en el front de la Primera Guerra Carlina (1833-1839), com també de l'avi Pere, comandant del gremi de paperers durant els setges napoleònics de Girona, quan va acomplir la missió de netejar de cadàvers els fossats de la muralla posant en risc la vida pròpia i la dels homes que comandava. L'altruisme formava part de l'ADN dels Balmes, i això seria decisiu en la futura vocació del nostre personatge. També ho seria que en temps de fer el servei militar, els anys 1872 i 1873, bufaven vents de republicanisme, el Sexenni Democràtic, un període de penetració d'idees progressistes que haurien desvetllat ideals latents en el si familiar.

Home solter i sense càrregues familiars, Balmes va residir fins a la mort al domicili patern, al tercer pis del número 12 del carrer d'Albereda, en un immoble de Narcís Busquets. La condició de llogater i de pluriempleat no el situen com a membre de ple dret de la burgesia local, però això no fou cap impediment perquè aconseguís els seus propòsits. Tampoc era una persona que destaqués per unes condicions

físiques ni atlètiques excepcionals, i el seu perfil metodològic era més aviat de professor tradicional, poc avesat a fer demostracions d'habilitat o fortalesa. Un dels seus últims alumnes, l'escriptor Josep Pla i Casadevall, en un passatge del seu *Girona, un llibre de records*, va caricaturitzar la visió que tenia d'ell un jove adolescent: «Era un home de gest perpètuament malhumorat i sempre roncava. La classe de gimnàstica era a primeres hores de la tarda i moltes vegades vaig pensar que les molèsties que aparentava aquell senyor eren degudes al fet que les seves obligacions acadèmiques el distreien d'anar al cafè a jugar una estona a la manilla, al tresillo o al canari».

El primer gimnàs

Però, d'on va sorgir la gran passió de Balmes i en quins referents es va inspirar? De gimnasos permanents, a Catalunya aleshores ja en funcionaven alguns de reconeguda solvència. A Barcelona, a inicis del 1862 hi havia als baixos de l'Institut Agrícola Català el gimnàs de Joan Estrany, que, segons la premsa, es dedicava a la nova disciplina des d'almenys el 1847. A part d'ensenyar gimnàstica a les escoles municipals i al cos de bombers, a la capital Estrany ja celebrava demostracions i exàmens públics, uns actes que configurarien la creació d'un nou espai (evidentment, burgès) de trobada social, antecedent de les primeres competicions esportives. Qui sap si Balmes va conèixer personalment Estrany i va assistir a les seves exhibicions. Però tampoc calia anar tan lluny per inspirar-se, ja que a Figueres, la tardor del 1864, hi havia un Gimnasio Español al carrer de Vilafant dirigit per Federico Pérez, on

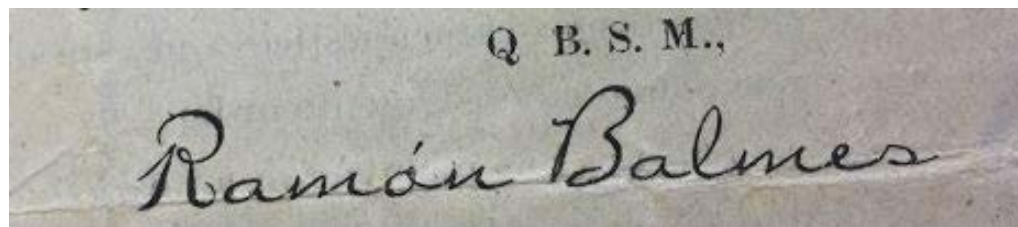
s'oferien exercicis gimnàstics i terapèutics amb classes per a homes, per a malalts i per a noies «a hora distinta». El centre va aturar l'activitat un temps i van reprendre'n les classes els nous directors, Esteve Trayter i Colomer i el senyor Martí, el novembre del 1878. Altres poblacions, com Sant Feliu de Guíxols, també disposaven de gimnasos més o menys estables.

Al tombant del 1880 es fa palès el retard de la ciutat de Girona en oferta de gimnasos permanents oberts a la ciutadania, una mancança gens estranya tenint en compte el recel que entre pares i educadors despertava tot allò que comportés la presència de maquinària i aparells per a ús no industrial. Calia vèncer moltes resistències per endegar una empresa així amb un mínim d'estabilitat. De primer, mancat dels coneixements però també de prestigi, Balmes s'havia d'envoltar d'un equip eficient, cosa difícil en una activitat sense precedents, i en les millors con-

dicions higièniques. Abans calia trobar professionals mèdics que creguessin en l'higiènisme i s'avinguessin a avalar el projecte de Balmes. Aquest suport el va trobar en el jove oftalmòleg Bonaventura Carreras i Peralta, antic practcant de gimnàstica, i el metge Modest Furest,

L'altruisme formava part del seu ADN familiar, i això seria decisiu en la futura vocació de Balmes

tots dos arribats feia poc a Girona. Així va ser com el 1882 Balmes i Carreras van muntar el Gimnasio Gerundense, a la placeta de Bell-lloc, si bé aviat es va traslladar a uns baixos del carrer Nou del Teatre, al número 6. Amb Carreras dedicat a la direcció mèdica i la supervisió dels joves gimnastes i Balmes en la gerència, es va encomanar la part esportiva a una persona curulla d'energia com Rafael Barris, un noi de Sant Feliu de Guíxols que, segons

>> Detall de la signatura de Ramon Balmes.

(Foto: ARXIU HISTÒRIC DE GIRONA. FONDS INSTITUT VIVES. EXPEDIENT PERSONAL DE RAMON BALMES.)

GRAN GIMNASIO HIGIÈNICÒ

PARA AMBOS SEXOS.

Situado en la Calle Nueva del Teatro número 6, bajos.—Gerona.

Recomendado por los facultativos de esta capital, con reglamento aprobado por el Sr. Gobernador civil de esta provincia.

Profesor.

D. Rafael Barris,

Director facultativo.

D. Buenaventura Carreras.

Horas de close: De las 8 de la mañana á las 11 de la noche.

CLASE ESPECIAL PARA SEÑORAS.

Para mas detalles dirigirse al Administrador de la Sociedad D. Ramón Balmes.

>> El primer gimnàs de Balmes aviat va fer difusió de les seves activitats entre la població a través de la premsa. (Foto: ARXIU JORDI CURBET HEREU)

el cronista Joan Viñas, estava dotat d'unes condicions físiques extraordinàries i que, si no s'hagués dedicat a la tauromàquia, hauria pogut ser un dels millors atletes.

El 1882, Balmes i Carreras Peralta van muntar el Gimnasio Gerundense a la placeta de Belllloc, si bé aviat es va traslladar al carrer Nou del Teatre

El centre estava instal·lat a inicis de l'any 1883, però encara no funcionava a ple rendiment. S'hi havien dut a terme unes importants reformes i s'hi havia incorporat equipament modern i aparells necessaris «no solo para facilitar el desarrollo sí que también para impedir y borrar por decirlo así ciertas imperfecciones de la naturaleza». Nombroses famílies esperaven l'obertura de les instal·lacions, que omplien un buit en una ciutat «que no se distingue por sus condiciones higiénicas», segons afirmava el diari *El Constitucional* (2 de setembre del 1883). Per Fires del 1883, el gimnàs ja era d'allò més concorregut; hi conviuen socis que feien ús de la sala de tir i alumnes que practicaven la gimnàstica. El negoci de Balmes es va menjar, literalment, tot intent d'implantació de competència, i l'èxit el va obligar a traslladar-se, el 1886, als baixos de l'antiga Fonda Espanya, avui la Fontana d'Or. Havia sorprès que el negoci

de Balmes, en tan poc temps, hagués arribat tan lluny en qualitat, concurrència i modernitat. El centre estava equipat amb tots els aparells i materials gimnàstics no només per exercitar

el cos, sinó també per corregir-ne les imperfeccions o defectes. D'aquí que hi hagués, al costat de pesos, poltres, politges i anelles, també bancs ortopèdics, aparells de dilatacions toràciques, amb innovacions com pulsòmetres i «un gran aparell Saire» per corregir desviacions de la columna vertebral. Balmes, doncs, estava amantent a les inquietuds i les tendències que venien de l'exterior, però veia que el que despertava l'interès de la gent eren els espectacles musicats d'exhibició militar i circense, sobretot.

En actualització constant

L'arribada d'una companyia d'acròbates italians l'estiu del 1888 a la plaça de Sant Agustí va causar furor entre la societat gironina, tan fascinada per les habilitats del jove Ugo Ancillotti damunt del velocípede que ja es reclamava que l'artista impartís classes als aficionats locals. Balmes i els Ancillotti es devien conèixer personalment i potser compartir experiències. Ràpidament, Balmes va incorporar diversos velocípedes estàtics, encarregats a un ortopedista local, perquè els seus deixebles poguessin practicar aquella nova modalitat.

Balmes es revelava com un bon gestor, sempre disposat a satisfer inquietuds i a fer importants inversions per mantenir al dia el seu local. De tota manera, amb els ingressos ordinaris de quotes de soci no en feia prou, i li calia recórrer al mecenatge públic. A finals del 1889 va decidir expandir el negoci amb un gimnàs de nova planta en un solar al carrer del Nord, i l'estiu següent hi va inaugurar el Gran Gimnasio Gerundense, adjunt al col·legi de Sant Narcís, amb oferta de classes per als dos sexes —sempre separats en horari i dependències— de set del matí a onze de la nit. L'agost del 1891 el dirigia el sevillà Luis Méndez, catedràtic de matemàtiques de l'Institut Vell. La relació amb Méndez va ser efímera per la marxa d'aquest el 1892 a Bilbao, però suficient per despertar en Balmes la decisió de posar el peu en el camp educatiu.

Nous fronts

Balmes va tocar gairebé totes les teclles: el 1886 l'Ajuntament el va nomenar professor de gimnàstica del cos de bombers, i el 1891, de les escoles municipals. Dos anys més tard, el setembre del 1893, la Diputació el va nomenar encarregat de gimnàstica als establiments de beneficència, un càrrec que va mantenir fins poc abans de morir. De mica en mica, Balmes anava acaparant el monopoli de l'educació física a la ciutat, i en el seu horitzó professional només hi quedava la titularitat de l'assignatura de gimnàstica del principal establiment públic

d'estudis secundaris reglats. És possible que la vinculació amb l'Institut Vell vingués de temps enrere, ja que Balmes els deixava, gratuïtament, les seves instal·lacions privades per a les classes de gimnàstica. Era el moment idoni per utilitzar els contactes i serveis prestats per accedir al càrrec, tal com el director del centre va elevar al rector de la Universitat de Barcelona el 20 de setembre de l'any 1893: «Esta dirección [...] debe manifestar que dada la competencia del solicitante en la enseñanza de la gimnástica y el ofrecimiento que él mismo hace en poner a disposición de este instituto

su establecimiento en el que podrían empezar las lecciones a principio de curso, vería con el mayor gusto que por la dirección general del ramo se le nombrase profesor interino de esta asignatura». Oficialment va ser nomenat professor interí de gimnàstica el 20 de febrer del 1894. En la seva etapa professional a l'Institut, va treure's el títol oficial de professor de gimnàstica el 1899, any en què el van nomenar professor en propietat amb el mateix sou que percebia abans —mil pessetes, una retribució que seria objecte constant de reclamacions per part seva.

L'etapa a l'Institut Vell va desenvolupar en la precarietat, sense espai per impartir-hi classes i un salari que no satisfia les necessitats del professor, que tenia en la professió un recurs extraordinari per reinvertir en l'activitat privada. L'activitat escolar depenia de la bona voluntat de Balmes i havia de conviure amb els usuaris privats del gimnàs. No va passar mai d'una situació de provisionalitat, ja que ell mateix, força després, va dirigir una instància el 1903 al rector del districte universitari per protestar per les males condicions del local de l'Institut on havia de fer les classes. Recordava Josep Pla que, en els últims anys de vida del professor, «la càtedra de gimnàstica era en el lloc més obscur i llòbrec de l'Institut i potser no hi havia entrat mai el sol».

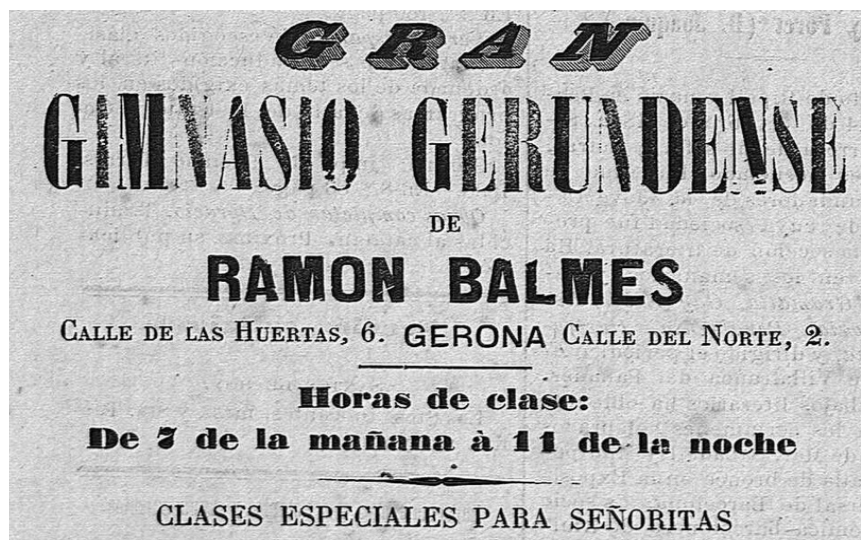

>> L'oftalmòleg Bonaventura Carreras, amb un passat atlètic, va ser un estret col·laborador de Balmes fins a la seva mort prematura, el 1906. (Foto: ARXIU JORDI CURBET HEREU)

Va adquirir una notorietat pública excepcional per a una persona d'estirp menestral, i es va introduir en les institucions més selectes de la ciutat

Un ritme frenètic

L'octubre del 1897 havia estat nomenat catedràtic de gimnàstica, per compensar amb mèrits el que se li denegava retributivament. De manera paral·lela, les seves ocupacions s'incrementaven cada cop més: era col·laborador de la revista *Los Deportes* —va saber captar que la difusió de l'esport es vehicularia a través de la premsa esportiva—, delegat gironí i president del Comitè Executiu de la Federació Gimnàstica Espanyola, organitzador de conferències de destacats pedagogs de l'educació física... Va adquirir una notorietat pública excepcional per a una persona d'estirp menestral, i ho va fer introduint-se en les institucions més selectes de la ciutat; per exemple, en la Societat Econòmica d'Amics del País i el Casino Gerundense. La seva figura va començar a ser objecte de controvertàcia, sobretot per als sectors més

>> El gimnàs de Balmes anunciava a la premsa «classes especials per a senyorettes».

(Foto: ARXIU JORDI CURBET HEREU)

conservadors, que l'acusaven de tràfic d'influències en la seva vida personal i de deixadesa en la professional.

Amb l'inici del nou segle va aflorar una campanya de notícies malintencionades contra Balmes. En una ocasió, la premsa tradicionalista es feu ressò d'un accident d'un conegut comerciant mentre era al gimnàs, on va haver de ser auxiliat per altres usuaris. Poc més tard, el pare d'un alumne de gimnàstica de l'Institut el va denunciar a les autoritats educatives per haver negligit la malaltia del noi, que li impedia fer exercicis corporals, amb el resultat d'una forta hemorràgia. El denunciant, en el seu escrit, va delatar una evident animadversió contra els mètodes de Balmes, «cuyos procedimientos están causando verdadero asombro entre las personas sensatas». Alhora, la necessitat de renovar contínuament el material del gimnàs amb novetats ortopèdiques i correctores feia que es passés hores triant, encarregant i remenant nous productes a casa de l'industrial. Tant entrar i sortir de poc no acaba amb el professor agredit, si no hagués estat perquè diversos vianants van contenir l'ortopedista, fart «de sus asiduas visitas a mi casa, donde se tomaba cierta franqueza y liber-

tad, de que no usa toda persona con regular sentido común». D'altra banda, Balmes es queixava reiteradament no tant de la migradesa dels salaris, sinó de la despreocupació de l'Estat per la salut de la ciutadania.

Mentrestant, a Girona ja hi havia hagut diversos intents de competir amb els gimnasos de Balmes, tots poc duradors i irrelevants, ja que només hi havia dos bons locals dedicats a la cultura física, tots dos dirigits per Balmes, que «prestan muy buenos servicios y se hallan animados». Als seus locals s'obria a les set del matí i es tancava a les onze, per tal de facilitar-hi l'assistència a tots els col·lectius de treballadors, com també a les nenes, que tenien el seu propi horari i no coincidien amb els homes. Pel que fa al sexe femení, es devia limitar a nenes i noies preadolescents filles dels mateixos

usuaris, socis i col·laboradors de Balmes. En qualsevol cas, la sola admissió d'usuàries femenines, encara que fos separades completament dels homes, ja era tota una revolució en els costums d'una societat tan patriarcal. El combat constant de Balmes contra l'accés elitista al món de l'ensenyament en general i de l'educació física en particular, però, no va poder evi-

D'ell va sorgir la iniciativa, poc reeixida, de portar un grup de nois a la Devesa, el 1904, a fer-los experimentar el joc de manera reglada per primer cop a Girona

tar que el seu establiment gimnàstic s'omplís de membres de les classes més distingides, és a dir, d'aquells que disposaven de temps lliure, recursos econòmics i podien alliberar-se de responsabilitats familiars.

Dècades després, l'arqueòleg Lluís Pericot recordava amb nostàlgia el gimnàs de Balmes, que havia freqüentat com a alumne de batxiller entre el 1910 i el 1912. Pericot va conèixer Balmes quan aquest ja era un senyor entrat en anys, malhumorat, que maldava per imposar disciplina a uns estudiants díscols i belluguets. «Parecia la imatge de la antigimnasia», afirmava, abans d'admetre les excel·lents instal·lacions i aparells gimnàstics que hi havia en aquells baixos de la Fontana d'Or. Del despatx del director en recordava un detall que li va causar una forta impressió: un quadre amb la lletra d'«Els Segadors». La sala d'aparells estava decorada amb cartells de curses de braus i de productes comercials que avui semblarien poc escaients a un local de salut, cas de «la propaganda de un anís Triquitraque del que se afirmaba que era el mejor para reventar».

Arran de la mort del seu amic i soci Bonaventura Carreras, Balmes va haver de redoblar esforços, sol, per donar cobertura a les creixents inquietuds socials, que ultrapassaven el terreny de la cultura física al gimnàs i apuntaven a noves modalitats a l'aire lliure, especialment el ciclisme i el futbol. Malgrat els seus pocs coneixements i interessos sobre aquest darrer esport, d'ell va sorgir la iniciativa, poc reeixida, de portar un grup de nois a la Devesa, el 1904, a fer-los experimentar el joc de manera reglada per primer cop a la ciutat.

El 17 d'octubre del 1912, mentre era al Casino Gerundense, Balmes va tenir una apoplexia i va ser traslladat en estat greu al seu domicili. El vell professor no va poder superar aquest estat, fins que li va sobrevenir la mort el 6 de febrer del 1913. Un important nombre d'amics i coneguts, a més de l'Institut en ple, el va acompanyar en el seguici fúnebre.

La llavor de la cultura esportiva

Aquell home esquifit i temperamental —Balmes era la viva imatge de l'antigimnàstica, com ja hem esmentat abans que deia Pericot— deixava

enrere una llarga trajectòria dedicada a l'educació física, la promoció constant dels beneficis de la gimnàstica i l'esport en la salut individual i col·lectiva. També va veure clar que calia proscriure tot element de connotació religiosa, i sobretot militar, dels seus gimnasos, a costa de guanyar-se adversaris entre una societat en què el pes d'aquells estaments era tan important. D'altra banda, va voler obrir l'exercici físic a tota la societat, sense distinció de sexes ni classes socials, objectiu que, com acabem de dir, només va poder aconseguir parcialment. Tanmateix, va moure tots els ressorts al seu abast i va utilitzar la seva influència en la societat gironina per introduir, no sense dificultats, l'educació física i l'esport organitzat i impulsar l'associacionisme esportiu.

Potser mai hauria assolit els seus propòsits si no hagués sabut delegar funcions en persones de la màxima confiança. Primer van ser Carreras i Barris, però en la primera dècada del segle xx va saber transmetre la passió per l'esport a joves usuaris del gimnàs com Artur Roca i Ramis i, molt especialment, Carles Gómez i Soler, el seu delfí, continuador i modernitzador del gimnàs i la persona que va dirigir, acompanyar i finançar els principals clubs futbolístics de la ciutat.

En definitiva, hem de veure Balmes com un autèntic *gimnasiarca*, un personatge clau que va deixar llaurat, sembrat i amb les espigues a punt un camp preparat per recollir-ne els fruits. No en va, ell va ser el professor de tots els fundadors dels primers clubs de futbol de la Devesa i referent de la creació d'entitats amb un gran pes entre la societat gironina. Cal concloure que, en el futur, seria de justícia un estudi profund de la persona, l'empresari gimnàstic i el promotor d'atletes que va preparar tantes generacions de gironins que, posteriorment, van tenir una gran influència, professional i pública, però per damunt de tot esportiva, en la ciutat.

>> Pocs anys abans de la mort de Balmes van passar pel seu gimnàs estudiants que excel·lirien en el món de l'esport català, com ara el nedador, futbolista i gimnasta Artur Roca i Ramis.

(Foto: COL·LECCIÓ MONTSERRAT ROCA I VERNET. AUTOR DESCONEGUT.)

Per saber-ne més

- ARNAL, Thierry. *La révolution des mouvements: Gymnastique, morale et démocratie au temps d'Amoros (1818-1838)*. París: L'Harmattan, 2009. (Espaces et Temps du Sport)
- ARXIU HISTÒRIC DE GIRONA, Fons Institut Jaume Vicens Vives.
- J. B. «Utilidad de la gimnasia higiénica». *El Eco Guixolense*, 2/2/1879, p. 1-2.
- OLÒRIZ, Joan. *L'Institut de Segon Ensenyament de Girona (1845-1900)*. Girona: CCG Edicions, 2008, p. 233.
- PERICOT I GARCIA, Lluís. «Mi Fontana de Oro, recuerdos de adolescencia». *Revista de Girona*, [en línia], núm. 65, 1973, p. 48-50. <https://www.raco.cat/index.php/RevistaGirona/article/view/81437> [Consulta: 23-04-2020].
- PLA, Josep. *Girona, un llibre de records*. Barcelona: Destino, 1976, p. 134.
- VICENTE-PEDRAZ, Miguel; Torreadella-Flix, Xavier. «Los primeros gimnasios higiénicos: espacios para sanar y corregir el cuerpo». *Disparidades. Revista de Antropología*, vol. 74, núm. 1, 2019.
- VIÑAS I Comas, Joan. «La gimnasia en Gerona». *Los Sitios de Gerona*, 29/10/1943, p. 13.
- VIÑAS I Comas, Joan. *Memòries d'un gironí*. Girona: Col·legi de Periodistes de Catalunya, 2002.

